

РАЗДЕЛ I

ЭТНАЛАГІЧНЫЯ ВЕДЫ Ў КАНТЭКСЦЕ ПЕРАЕМНАСЦІ І МАДЭРНІЗАЦЫІ ГРАМАДСКАЙ СВДОМАСЦІ

А.Д. Крывалап (Мінск, Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ЭТНАГРАФІЧНЫХ МЕТАДАЎ ПАДЧАС ДАСЛЕДАВАННЯ АНЛАЙН-КАМУНІКАЦЫІ

Часам Інтэрнэт параўноўваецца са сметніцай і гэта метафара адкрывае для даследчыкаў культуры штодзённасці шырокія магчымасці для атрымання доступу у самыя патаемныя практыкі нашых звыклых камунікацый. Каб лепей зразумець пэўную віртуальную супольнасць варта звярнуць увагу на тое, *што* з'яўляецца інфармацыйным смеццем, а *што* ўспрымаецца як каштоўнасць.

Ключавыя словы: *інтэрнэт-прастора, культура штодзённасці, смецце, этнаграфія.*

Археалагі добра ведаюць феномен сметніцы [1], раскапаўшы якую магчыма шмат даведацца пра культуру штодзённасці даследуемага перыяду. Пачынаючы карыстальнікі часам параўноўваць Інтэрнэт са сметніцай. І гэта метафара адкрывае для даследчыкаў культуры шырокія магчымасці, каб атрымаць доступ у самыя патаемныя практыкі нашых штодзённых камунікацый, асабліва ўлічваючы тую акалічнасць, што тое, што патрапіла ў Інтэрнэт немагчыма выдаліць: этнаграфічныя даследаванні смецця ў віртуальнай прасторы.

Значная колькасць работ прысвечана разгляду пытання легітымнасці выкарыстання ўжо распаўсюджаных метадаў правядзення палявых даследаванняў у кіберпрасторы: як праводзіць даследаванні ў інтэрнэце па аналогіі з традыцыйнай этнаграфіяй і якія адметнасці віртуальнай этнаграфіі магчыма акрэсліць, а таксама якім чынам можна вывучаць сеткавыя супольнасці? Напэўна, больш шырокім пытаннем тут можа быць наступнае: у якім сэнсе этнаграфія можа быць адаптаванай да сеткавага грамадства? Варта патлумачыць, у якім сэнсе мы будзем разглядаць этнаграфію ў дадзеным кантэксце. Этнаграфічнае даследаванне «арыентуецца на палявое вывучэнне ладу жыцця, групавых адносін, перакананняў, практык, паўсядзённай руціны, паводзін і ідэнтычнасці прадстаўнікоў тых ці іншых супольнасцяў. Яно мае сваёй мэтай апісанне, аналіз і інтэрпрэтацыю чалавечых паводзін у кантэксце той культуры, да якой яно належыць» [2, с. 25].

Але ж этнаграфія ўяўляе сабой не толькі навуковую дысцыпліну, а можа разглядацца як асобны кірунак у галіне якасных даследаванняў. А ў сваю чаргу гэтую сукупнасць некаторыя з даследчыкаў прапануюць называць сацыяльнай этнаграфіяй ці этнаграфічным метадам: «У адрозненне ад этнаграфіі ў традыцыйным сэнсе, якая імкнецца да рацыянальнай рэканструкцыі сацыяльных парадкаў у «абарыгэнных» супольнасцях, этнаграфічны метада ў сацыялогіі дае магчымасць вызначыць сэнс, схаваны за сацыяльнымі і арганізацыйнымі парадкамі сучасных супольнасцяў» [3, с. 156].

Базавым тэкстам, які можа дапамагчы з пераносам этнаграфічнага метаду ў віртуальную прастору з'яўляецца манаграфія Крысціны Хайн «Віртуальная этнаграфія». Яна прапануе разглядаць Інтэрнэт у дзвюх магчымых постацях падвойнага тэксту: «як дыскурсіўна ствараемая культура і як культурны артэфакт тэхналогіі тэксту. (...) Адрозненне паміж Інтэрнэтам як культурай і як культурным артэфактам з'яўляецца з'ўрыстычнай прыладай для разважання аб нявызначанасці ў інтэрнэце» [4, с. 39].

У дадзеным кантэксце этнаграфія мае справу з рэпрэзентацыямі рэальнасці ці «тэкставымі канструктамі рэальнасці» [4, с. 44]. І гэтыя тэксты не з'яўляюцца празрыстымі для разумення вывучаемай культуры ці практыкі. Шмат што залежыць ад разумення кантэсту ў якім ствараецца і існуе наратыў, а таксама ад асабовага досведу даследчыка. Пры гэтым падчас даследавання «выкарыстанне Інтэрнэту з'яўляецца працэсам запісу і чытання тэкстаў і задача этнографа палягае ў разуменні гэтай практыкі. Разуменне сэнсу тэкстаў, аднак, далёка нелітаральным» [5, с.131].

Праблематычна, калі этнографы спрабуюць абмежаваць прастору ў Інтэрнэце, па аналогіі з сацыяльнымі межамі іншых культурных утварэнняў, як, напрыклад, вясковага паселішча абарыгенаў ці закрытага клуба аматараў гольфа. «Наяўныя этнаграфічныя падыходы да Інтэрнэту як культуры ігнаруюць некаторыя значныя аспекты канстрування Інтэрнэту як культурнага артэфакта, засяроджваючы сваю ўвагу на абмежаваных сацыяльных прасторах Інтэрнэта» [4, с. 39]. Для даследавання можа быць цікавай нават сама па сабе практыка спажывання інтэрнэт-тэхналогій.

Любая практыка спажывання, у тым ліку і спажывання інфармацыі, прыводзіць да ўтварэння смецця ў сімвалічным сэнсе. Смецця як таго, што застаецца па-за межамі культурнай нормы, што з'яўляецца непрыстойным і мусіць быць адкінутым, але пры гэтым не ведаць пра яго наяўнасць немагчыма. З ім пастаянна сутыкаешся і ад гэтага абыходжання са смеццем залежыць нашае разуменне саміх сябе. Этнаграфія можа цікавіцца практыкамі абыходжання з адкідамі культурнай дзейнасці ў сённяшніх сацыяльных умовах.

Але чым прываблівае смецце сучасную культуру? Тым, што дэманструе пэўны ўзровень развіцця тэхналогій і культуру спажывання. Класічную тыпалогію грамадства можна патлумачыць з дапамогай культурна дэтэрмінаваных практык абыходжання са смеццем.

Традыцыйная культура фактычна пазбаўлена сметніц у нашым сённяшнім разуменні, бо ўсё патрапляла альбо ў вогнішча, альбо ў кампост. Пластыку не было, а метал пераапрацоўваўся.

Індустрыяльнае грамадства прывяло не толькі да канвеернай вытворчасці тавараў, але і да канвеернага спажывання. Усё імкнецца быць у аднаразовай індывідуальнай упакоўцы. Смецце ствараецца ў індустрыяльных маштабах.

Постіндустрыяльнае грамадства арыентуецца на стварэнне не фізічных рэчаў, а віртуальных аб'ектаў, таму і вынікамі гэткай пераарыентацыі з'яўляецца спам, шум, інфармацыйнае смецце. Фактычна інфармацыі становіцца ў разы больш, а сэнсу ў ёй усё менш (гл.: сімуляцыя і сімулякры – у тэрміналогіі Жана Бадрыяра – як разнастайнасць інфармацыйнага смецця).

Але калі мы разважаем пра падсвядомасць як сметніцу, то тут не абысціся без дапамогі псіхааналізу. Жак Лакан [6] прапаноўвае складаную сістэму ўзаемасувязі падсвядомасці і стаўлення да смецця: калі падсвядомасць структураваная як мова, праяўляецца ў маўленні Іншага, праз паўтор жаданняў Іншага як сваіх уласных; калі праз артыкуляцыю табуіраваных жаданняў і фантазій чалавек спрабуе сцвердзіць сваё ўласнае існаванне.

Інтэрнэт магчыма разглядаць як падсвядомасць культуры, дзе захоўваюцца самыя брудныя жаданні. Звычайна яны выціскаюцца свядомасцю, але застаюцца ў падсвядомасці. Інтэрнэт дазваляе нам іх убачыць у ананімным выглядзе. Калі Інтэрнэт – гэта сметніца, то якое смецце ў ёй? Калі Інтэрнэт – гэта хованка порна, то гэта праблема чалавека, які гэта там і шукае. Калі Інтэрнэт – гэта бясконца бібліятэка, то зноў жа, гэта залежыць ад індывідуальнай практыкі карыстальніка. Культура мае права на «забруджанне свету без таго, каб функцыянальна легітымаваць адкіды і смецце, без таго, каб прыдаць ім нейкую карысную практычную нагрузку» [7, с. 133]. Гэтак жа было ў свой час з кнігамі і агульнай адукацыяй. Што было страшнага ў тым, што ўсе людзі змогуць чытаць і пісаць? Тое, што яны адмовяцца чытаць выключна Біблію і пачнуць самі пісаць што заўгодна, а іншыя змогуць гэта потым чытаць, а кантраляваць гэта будзе немагчыма.

Інтэрнэт магчыма разглядаць як падсвядомасць сучаснага грамадства спажывання, дзе сабраны тыя фантазмы і жаданні, якія могуць быць прыкладам сённяшняй вуснай народнай творчасці, але ў іншым фармаце.

Фальклор традыцыйнага грамадства можна было збіраць па вёсках, а сучасная гарадская культура жыве і красуе ў тым ліку і ў віртуальнай прасторы. «Фальклорна-этнаграфічныя факты, патрапіўшыя ў Сеціва, адлюстроўваюць культуру, актуальную перш за ўсё жыхароў гарадоў, найперш – буйных» [8, с. 303]. Трансфармацыя стаўлення да бруды і смецця адбываецца менавіта ў выніку ўрбанізацыі, калі «вёская – брудная, а горад завалены смеццем» [9], але тут смецце і бруд – гэта не тое самае. Менавіта сучасная культура грамадства спажывання дазваляе нам глядзець на «смецце як прадукт культуры: ад утылізацыі да эстэтызацыі» [10].

Людзі выкладаюць ананімна свае артыкуляваныя жаданні і фобіі анлайн. Гарадскія легенды і байкі анлайн збіраюцца ў шматлікіх пабліках і тэлеграм-каналах у стылі «Падслухана», суполках ў ВК і інш. Адзначым класічныя сметніцы рунету:

<https://bash.im/> – «Цитатник Рунета»,
<https://lurkmore.co/> – Луркоморье,
<https://leprosorium.ru/> – Лепра,
<http://udaff.com/> – Удафф,
<https://upyachka.io/> – Свобода! Равенство! Упячка!
<https://2ch.hk/> – Два.ч.

Чым гэта цікава ў сэнсе этнаграфічных даследаванняў? Магчымасцю ўбачыць адлюстроўванне падсвядомасці пасля бамбардзіроўкі тэлебачаннем і гібрыднымі войнамі, якія руйнуюць свядомасць і разбураюць кагнітыўныя здольнасці да аўтаномнага мыслення. А што яшчэ больш небяспечна, разбураюць давер як сацыяльную з'яву. Няма ніякай падставы, каб верыць усяму, што напісана на гэтых старонках. Гэтак жа, як этнографы не вераць казкам і легендам, але фіксуюць іх і спрабуюць даследаваць. Гэта як магчымасць у некаторай ступені дакрануцца да падсвядомасці.

Пад час традыцыйнага этнаграфічнага даследавання неабходна прыкладаць пэўныя намаганні, каб замаскіраваць прысутнасць назіральніка і зменшыць уплыў на паводзіны ў вывучаемых супольнасцях. Але ж «для анлайн-этнографа праблема трансфар-муецца ў іншую: як магчыма пазнаць, дзе асоба, а дзе даследчык, калі вас наогул ніхто не бачыць?» [11, с. 88] Гэта праблема нябачнасці часам трансфармуецца ў пытанне прысутнасці анлайн. У сацыяльных сетках і інтэрнэт-мэсэнджарах карыстальнікі маюць магчымасць абраць статус «нябачны» для іншых. На жаргоне інтэрнэт-карыстальнікаў – гэта «скрытні» (lurker), «якія могуць быць дасведчанымі аб канкрэтным сегменце анлайн-актыўнасці, але застаюцца схаванымі ад вачэй іншых» [11, с. 91].

У становішчы, калі «сіндром сталага знаходжання анлайн» [12] і балючыя перажыванні ад немагчымасці праверыць свае акаўнты ў

сацыяльных сетках сустракаюцца навокал штодня, магчыма пагадзіцца з меркаваннем, што практыка «*recycling* ёсць сама па сабе сацыяльнасць. Яна бярэ пачатак у рытуальным дзеянні, якое вызваляе свет ад хаосу і наноў структуруе яго <...> праз свярджэнне ўлады над смеццем, якая ёсць уладай грамадства над кожным індывідам» [7, с. 137].

Тыя, хто працуе са смеццем, з'яўляюцца «ананімнымі і незаўважнымі назіральнікамі за чалавечым жыццём, за самымі інтымнымі яе дэталямі, якія абсалютная большасць з нас жадала б схавачь. Недарэмна пакеты для смецця непразрыстыя – але гэта не робіць іх непранікальнымі» [13]. Іншымі словамі, праца са смеццем дазваляе на свае вочы ўбачыць, як ствараецца новы культурны слой.

Такім чынам, мы разгледзелі магчымыя варыянты для выкарыстання этнаграфічных метадаў у дачыненні да віртуальнай прасторы. Віртуальная этнаграфія можа стварыць памылковае ўяўленне, што шмат якія дадзеныя вельмі лёгка збіраць у аўтаматызаваным рэжыме, але менавіта таму, каб пазбегнуць прафанацыі, неабходна «настойваць на ўжыванні традыцыйных стандартаў у паводзінах і крытэрыяў адэкватнасці этнографа» [11, с. 92]. Культурнае жыццё, аднак, пакуль яшчэ толькі нязначна фарміруецца з прыходам Інтэрнэт. Але ўсё ідзе да таго, што менавіта Інтэрнэт будзе ўплываць на фарміраванне навыкаў і кампетэнцый, якія ляжаць у аснове штодзённых культурных практык. «Разуменне выкарыстання Інтэрнэту ў гэтым кантэксце дазваляе пазбягаць рыторыкі і аналітычных даследаванняў, якія адносяцца да Інтэрнэту як нечага «там», чагосьці такога, што існуе асобна ад паўсядзённасці грамадскага жыцця. Замест гэтага, і ў пэўным сэнсе інтэгруючы паняцці структуры і агенцтва, мы можам лепш зразумець Інтэрнэт, абапіраючыся на распрацоўкі і метадыкі даследавання тэлевізійнай аўдыторыі для вывучэння рэальнага жыцця, унутраных практык выкарыстання Інтэрнэту. Такі падыход можа эфектыўна дапоўніць анлайн этнаграфію» [5, с. 140]. Этнаграфічны падыход да інтэрнэту як сметніцы можа быць крыніцай карыснай інфармацыі пра стан грамадства і функцыянаванне сацыяльных нормаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Rathje W. Rubbish! : The Archaeology of Garbage / W.L. Rathje, C. Murph. New York : The Univ. of Arizona Press. 2001. 280 p.*
2. *Улановский А.М. Качественные исследования: подходы, стратегии, методы // Психолог. журн. 2009. № 30 (2). С. 18–28.*
3. *Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. «Делать знакомое неизвестным...»: этнографический метод в социологии // Социолог. журн. 1998. № 1–2. С. 145–160.*
4. *Hine C. Virtual ethnography / C. Hine. Thousand Oaks : SAGE Publications Ltd, 2000. 192 p.*

5. Mackay H. New Connections, Familiar Settings : Issues in the Ethnographic Study of New Media Use at Home // Virtual Methods : Issues in Social Research on the Internet. Ed.by C. Hine. Berg, 2005. 129–140 с.

6. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа (Семинары: Книга XI). М. : Логос, 2004. 304 с.

7. Смирнов И. Хлам текстов (Мусор, эмоции и философия) // Логос. 1999. № 2 (12). С. 130–138.

8. Ахметова М. Интернет как корпус источников по фольклору и этнографии (региональный аспект) // Фольклор и этнография: К 90-летию со дня рождения КВ. Чистова : сб. науч. ст. / Отв. ред. А.К. Байбурин, ТБ. Щепанская. СПб. : МАЭ РАН, 2011. С. 302–311.

9. Бредникова О.Е., Ткач О.А. «Грязная деревня» и «Замусоренный город» (обыденные практики обращения с мусором в разных сообществах) // Антрополог. форум. 2008. №8. С. 338–352.

10. Кожаринова А.Р. Мусор как продукт культуры: от утилизации к эстетизации // Горизонты гуманитарного знания. 2017. №3. С. 99–104.

11. Rutter J., Smith G. Ethnographic Presence in a Nebulous Setting. Ed.by C. Hine. Berg, 2005. P. 81–92.

12. Галкина Ю. «Синдром постоянного нахождения онлайн»: Как смартфон и планшет поменяли жизнь горожан // The Village [Электронный ресурс]. 2014. Режим доступа: <https://www.the-village.ru/village/city/city-interview/165691-sotsissledovanie-pro-gorozhan-i-gadzhety>. Дата доступа: 05.05.2019.

13. Карп А. Выкинуть из головы // esquire.ru [Электронный ресурс]. 2010. Режим доступа: <https://esquire.ru/archive/1890-garbage>. Дата доступа: 05.05.2019.

И.В. Морозов (Минск, Беларусь)

СРЕДОВАЯ ПАРАДИГМА И ИНТЕНЦИИ АРТ-МЕНЕДЖМЕНТА

Кардинальные трансформации в картине мира последних поколений, весьма испытавших экологическую, глобализационную, общекультурную кризисную проблематику, дают основание констатировать становления новой парадигмы, которую можно назвать *средовой*. Она выросла из системотехнических представлений и исследований, ориентирующихся на раскрытие целостности объекта и на выявление многообразных типов связей, внутренних и внешних факторов системообеспечения. В результате констатируется, что в теории сложных систем важную роль играет понятие внешней среды, под которой подразумевается совокупность объектов, не являющихся элементами данной системы, но взаимодействие с которыми влияет на ее функционирование: система формирует и проявляет свои свойства в процессе взаимодействия со средой, являясь при этом ведущим активным компонентом взаимодействия [1].

При этом понимание среды принципиально не отличается от уже